

**“TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ” ASARIDA
TARBIYA VA AXLOQ G‘OYALARI**

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrası

PhD, dotsent o‘qituvchi Shirinov Muzaffar Kumarovich

Magistr Norimboyeva Sarvinoz Abror Qizi

XX asr boshlarida o‘zbek ma‘rifatparvarlik harakati kuchayib, jamiyat taraqqiyoti uchun ilm-ma‘rifat va axloqiy tarbiyaning ahamiyati alohida ta‘kidlangan davr hisoblanadi. Shu davr vakillaridan biri bo‘lgan Abdulla Avloniy o‘zining pedagogik va ma‘rifiy faoliyati bilan xalqni uyg‘otish, yosh avlodni ma‘rifatli va axloqli qilib tarbiyalash g‘oyasini ilgari surdi. Uning mashhur asarlaridan biri bo‘lgan Turkiy Guliston yoxud Axloq o‘zbek pedagogik fikri tarixida muhim o‘rin egallaydi. Mazkur asarda muallif inson tarbiyasi, axloqiy fazilatlar, jamiyatdagi insonning o‘rni hamda komil insonni shakllantirish masalalarini keng yoritadi. Asar nafaqat o‘sha davr uchun, balki bugungi kun yoshlarini tarbiyalashda ham muhim manba sifatida ahamiyat kasb etadi.

Asarda tarbiya masalasi markaziy o‘rinni egallaydi. Abdulla Avloniy inson hayotida tarbiyaning o‘rni beqiyos ekanini alohida ta‘kidlaydi. Uning fikricha, inson tug‘ilgan paytda tabiatan pok bo‘ladi, ammo uning kelajakdagi shaxs sifatida shakllanishi tarbiya jarayoniga bog‘liqdir. Muallif tarbiyani inson kamolotining eng muhim omillaridan biri deb hisoblaydi. U yosh avlodni to‘g‘ri yo‘lda tarbiyalash jamiyatning kelajagini belgilab berishini ta‘kidlaydi. Shuning uchun ham Avloniy tarbiyani nafaqat oilaning, balki maktab, jamiyat va butun millatning muhim vazifasi deb biladi. Asarda axloqiy tarbiya masalasiga alohida e‘tibor qaratilgan. Muallif insonning komilligi uning axloqiy fazilatlarini bilan belgilanadi, deb hisoblaydi. Halollik, rostgo‘ylik, odoblilik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlar insonni jamiyatda hurmatli qiladi. Avloniy yoshlarni ana shu fazilatlar ruhida tarbiyalash zarurligini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, axloqiy tarbiya bo‘lmagan jamiyatda taraqqiyot ham, farovonlik ham bo‘lishi mumkin emas. Shuning uchun ham muallif har bir inson o‘z xulq-atvoriga e‘tibor berishi, yomon odatlardan yiroq bo‘lishi lozimligini uqtiradi.

Muallif axloqiy fazilatlarini tushuntirishda hayotiy misollar va sodda, tushunarli fikrlar orqali o‘z g‘oyalarini ifodalaydi. Bu esa asarning tarbiyaviy ahamiyatini yanada oshiradi. Avloniy insonni komillikka eltuvchi fazilatlarini birma-bir tahlil qiladi va ularning jamiyat hayotidagi o‘rnini ko‘rsatib beradi. Masalan, rostgo‘ylik insonni hurmatga sazovor qilsa, yolg‘onchilik esa insonni obro‘sizlantiradi. Halollik esa jamiyatda ishonch va adolatni ta‘minlaydi. Shu tariqa muallif yosh avlodni yaxshi xulq-atvorli bo‘lishga undaydi.

Asarda tarbiya jarayonida oilaning o'rnini ham alohida ta'kidlanadi. Avloniy bolaning ilk tarbiyasi oilada boshlanishini qayd etadi. Ota-ona farzandiga nafaqat moddiy g'amxo'rlik qilishi, balki uning ma'naviy kamoloti haqida ham qayg'urishi lozim. Bolaga berilgan tarbiya uning butun hayotiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ota-onalar farzandlarini odob-axloq qoidalariga amal qiladigan qilib tarbiyalashlari zarur. Muallifning fikricha, agar bola yaxshi muhitda tarbiya topsa, u kelajakda jamiyat uchun foydali inson bo'lib yetishadi. Abdulla Avloniy maktab va ta'lim muassasalarining ham tarbiya jarayonidagi rolini alohida e'tirof etadi. Uning fikricha, maktab faqat bilim beradigan maskan emas, balki insonni tarbiyalaydigan muhim muassasadir. O'qituvchi esa nafaqat bilim beruvchi, balki yosh avlod uchun ibrat bo'ladigan shaxs bo'lishi kerak. Muallif o'qituvchilarning mas'uliyati juda katta ekanini ta'kidlab, ularni yoshlarning ma'naviy kamoloti uchun ham javobgar deb hisoblaydi. O'qituvchi o'zining bilimdonligi, odobi va namunali xulqi bilan o'quvchilarga ta'sir ko'rsatishi kerak.

Asarda insonning jamiyatdagi o'rnini ham muhim masala sifatida ko'rib chiqiladi. Avloniy har bir inson jamiyat oldida ma'lum bir mas'uliyatga ega ekanini ta'kidlaydi. Inson o'zining xatti-harakatlari bilan jamiyat rivojiga hissa qo'shishi yoki aksincha, unga zarar yetkazishi mumkin. Shuning uchun ham muallif yoshlarni jamiyat manfaatlarini o'ylaydigan, vatanini sevadigan va xalqiga xizmat qiladigan insonlar bo'lib yetishishga chaqiradi. Avloniy asarida mehnatning tarbiyaviy ahamiyatiga ham katta e'tibor qaratadi. Uning fikricha, mehnat insonni kamolotga yetkazadigan muhim omillardan biridir. Mehnatsevar inson har doim hurmatga sazovor bo'ladi. Dangasalik esa insonni tanazzulga olib boradi. Shu sababli muallif yoshlarni mehnat qilishga, o'z ustida ishlashga va jamiyatga foyda keltirishga undaydi.

Asarda ilm va ma'rifatning ahamiyati ham alohida ta'kidlanadi. Avloniy ilm insonni jaholatdan qutqaradigan eng muhim vosita ekanini qayd etadi. Bilimli inson jamiyatda o'z o'rnini topa oladi va boshqalarga ham foyda keltiradi. Muallif yoshlarni ilm olishga undab, bilimli bo'lish inson uchun eng katta boyliklardan biri ekanini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, ilm axloq bilan uyg'un bo'lishi zarurligini ham qayd etadi. Chunki faqat bilimli bo'lish yetarli emas, inson yaxshi xulq-atvorga ham ega bo'lishi kerak. "Turkiy Guliston yoxud Axloq" asarida insonning ma'naviy kamoloti, axloqiy fazilatlari, tarbiya jarayonining muhim jihatlari keng yoritilgan. Muallif o'z fikrlarini sodda va ravon uslubda bayon qilib, ularni hayotiy misollar orqali tushuntiradi. Bu esa asarning tarbiyaviy ahamiyatini yanada oshiradi. Asar yoshlarni komil inson bo'lib yetishishga undovchi muhim manba sifatida qadrlanadi. Undagi g'oyalar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolgan bo'lib, yosh avlodni ma'naviy barkamol, bilimli va axloqli qilib tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

Asarda inson tarbiyasining jamiyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqligi ham chuqur yoritib beriladi. Abdulla Avloniy insonning ma'naviy yetukligi millatning

kelajagini belgilovchi muhim omillardan biri ekanini ta'kidlaydi. Agar jamiyatda axloqli, bilimli va vatanparvar insonlar ko'p bo'lsa, bunday jamiyat tez rivojlanadi va mustahkam bo'ladi. Aksincha, jaholat va axloqsizlik hukm surgan muhitda taraqqiyot sekinlashadi. Shu sababli muallif yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash millat ravnaqi uchun zarur ekanini alohida qayd etadi. Muallif asarda inson xulq-atvorining shakllanishida muhitning ta'siriga ham e'tibor qaratadi. Inson qanday muhitda yashasa, uning dunyoqarashi ham shunga qarab shakllanadi. Agar bola yaxshi muhitda, odobli insonlar orasida voyaga yetsa, u ham shu fazilatlarni o'zida shakllantiradi. Aksincha, yomon muhit insonning xulqiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun Avloniy jamiyatda sog'lom ma'naviy muhit yaratish muhimligini ta'kidlaydi.

Asarda insonning o'z ustida ishlashi, o'zini tarbiyalashi masalasiga ham katta ahamiyat berilgan. Muallif inson faqat tashqi tarbiya bilan emas, balki o'zini o'zi tarbiyalash orqali ham kamolotga erishishini qayd etadi. Inson o'zining xatolarini anglab, ularni tuzatishga harakat qilishi kerak. Bu esa insonning ma'naviy o'sishiga yordam beradi. O'z ustida ishlashga odatlangan inson hayotda katta yutuqlarga erisha oladi. Abdulla Avloniy asarida insoniy fazilatlar bilan bir qatorda salbiy illatlar ham tahlil qilinadi. Muallif dangasalik, yolg'onchilik, hasad, jaholat kabi illatlarning inson hayotiga salbiy ta'sirini ko'rsatadi. Bu kabi illatlar insonning ma'naviy rivojiga to'sqinlik qiladi va jamiyat taraqqiyotiga ham zarar yetkazadi. Shu sababli muallif yoshlarni bunday yomon odatlardan uzoq bo'lishga chaqiradi.

Asarda vatanparvarlik g'oyasi ham muhim o'rin egallaydi. Muallif inson o'z vatani, xalqi va millati oldidagi burchini chuqur his etishi zarurligini ta'kidlaydi. Vatani sevgan inson uning ravnaqi uchun xizmat qiladi, xalqining farovonligi uchun harakat qiladi. Shu bois Avloniy yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash zarurligini qayd etadi. Bunday tarbiya yosh avlodni mas'uliyatli va fidoyi insonlar qilib voyaga yetkazadi. Muallif asarda insonning odob-axloqi uning tashqi qiyofasidan ham muhimroq ekanini ta'kidlaydi. Insonning asl qadri uning xulq-atvori, muomalasi va boshqalarga bo'lgan munosabatida namoyon bo'ladi. Yaxshi xulq insonni jamiyatda hurmatga sazovor qiladi. Shu sababli Avloniy odobli bo'lish, boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabi fazilatlarni inson uchun muhim deb hisoblaydi.

Asarda do'stlik va hamjihatlik masalasi ham yoritilgan. Muallif insonlar o'rtasidagi samimiy munosabatlar jamiyat barqarorligi uchun muhim ekanini qayd etadi. Insonlar bir-biriga yordam berib yashasa, jamiyatda tinchlik va totuvlik hukm suradi. Shu sababli yoshlarni do'stlik, hamkorlik va o'zaro hurmat ruhida tarbiyalash zarur deb hisoblaydi. Abdulla Avloniy asarida sabr-toqat, matonat va irodalilik kabi fazilatlarning ahamiyati ham ta'kidlanadi. Hayotda turli qiyinchiliklar uchrashi tabiiy hol ekanini muallif alohida qayd etadi. Bunday vaziyatlarda inson sabrli bo'lishi, qiyinchiliklardan cho'chimay oldinga intilishi kerak. Irodali inson o'z maqsadlariga

erishish yo'lida qat'iyat bilan harakat qiladi. Bu esa insonni kuchli shaxs sifatida shakllantiradi.

Asarda tarbiya jarayonida kitob va ilmning o'rni ham alohida ko'rsatib berilgan. Kitob insonning dunyoqarashini kengaytiradi, uni fikrlashga o'rgatadi. Ilm orqali inson o'zining imkoniyatlarini kengaytiradi va jamiyat hayotida faol ishtirok etadi. Muallif yoshlarni kitob mutolaasiga qiziqtirish, ularni ilm olishga rag'batlantirish muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, asarda insonning nutqi va muomalasi ham tarbiyaning muhim qismi sifatida talqin etiladi. Insonning qanday so'zlashi uning madaniyati va tarbiyasini namoyon etadi. Shuning uchun ham muallif yoshlarni muloyim, odobli va ma'noli so'zlashga o'rgatish zarurligini ta'kidlaydi. Bunday muomala insonlar o'rtasida o'zaro hurmatni mustahkamlaydi.

Muallif inson hayotida vaqtning qadriga yetish masalasiga ham e'tibor qaratadi. Vaqt inson uchun eng qimmat boyliklardan biri hisoblanadi. Uni behuda o'tkazish inson hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli Avloniy yoshlarni vaqtni to'g'ri taqsimlashga, undan samarali foydalanishga chaqiradi. Vaqtni qadrlagan inson o'z hayotida ko'plab yutuqlarga erishishi mumkin. Asarda insonning ma'naviy dunyosi va ichki pokligi ham muhim masala sifatida yoritilgan. Muallif inson qalbi pok bo'lsa, uning xatti-harakatlari ham yaxshi bo'lishini ta'kidlaydi. Pok niyat va ezgu maqsadlar insonni komillikka yetaklaydi. Shu sababli inson o'z qalbini yomon fikrlardan pok tutishi kerak.

Muallif asar orqali yosh avlodni ezgulik, halollik, bilim va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash g'oyasini ilgari suradi. Asardagi fikrlar insonni ma'naviy jihatdan boyitishga, uni komil inson sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan qaraganda, bu asar o'zbek pedagogik tafakkurining muhim namunalardan biri hisoblanadi va undagi g'oyalar yoshlarni ma'naviy yetuk, axloqan pok hamda jamiyatga foydali insonlar bo'lib yetishishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Avloniy. **Turkiy guliston yoxud axloq**. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. – 160 b.
2. John Dewey. **Democracy and Education**. – New York: Free Press, 2025. – 456 p.
3. Podlasy I. P. **Pedagogika**. – Moskva: Yurayt, 2023. – 576 s.
4. Yo'ldoshev J., Hasanov S. **Pedagogika nazariyasi va tarixi**. – Toshkent: O'qituvchi, 2022. – 320 b.
5. Ziyoyev H. **Jadidchilik harakati tarixi**. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 256 b.